

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА**

**ПРОГРАМА
атестаційного екзамену
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Спеціальності 054 «Соціологія»
Освітньо–професійної програми «Соціально-
політичні та маркетингові дослідження»
денної форми навчання**

з дисципліни «Методологія та методи соціології»

Затверджено на засіданні
науково-методичної комісії
соціологічного факультету
протокол № 8 від 13 квітня 2021 р.

Голова науково-методичної комісії
соціологічного факультету

Юлія СОРОКА

Програма атестаційного екзамену є нормативним документом для контролю знань випускників, які претендують на отримання диплому бакалавра з соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Програма складається з питань за базовими дисциплінами, які вивчалися протягом чотирьох років навчання, рекомендованої літератури, а також критеріїв оцінювання.

Методологія та організація соціологічного дослідження. Поняття про методологію теорію, метод, техніку, процедуру й методику в соціологічному дослідженні. Кількісні та якісні підходи до дослідження соціальної реальності. Види соціологічних досліджень. Програма соціологічного дослідження її призначення в проведенні соціологічного дослідження, структура й основні функції. Проблема соціологічного виміру й можливі підходи до її рішення. Основні типології шкал. Шкалювання. Вибірковий метод. Репрезентативність вибіркової сукупності, її основні критерії й способи контролю. Основні види погрешностей при використанні вибіркового методу: випадкові й систематичні. Причини виникнення помилок вибірки й способи зниження їхнього рівня. Дизайн-ефект вибірки. Вимоги до визначення обсягу вибіркової сукупності. Контроль і ремонт вибіркової сукупності. Методи корекції вибірки. Основні види імовірнісної вибірки. Систематичний відбір при проектуванні імовірнісних вибірок. Стратифікована (районована) вибірка. Кластерна вибірка. Прості й складні схеми формування вибіркової сукупності. Багатоступінчаста вибірка. Побудова територіальної вибірки. Сполучення стратифікованої вибірки й кластерного підходу. Маршрутний метод. Всеукраїнська (національна) вибірка. Неімовірнісні способи відбору респондентів і домогосподарств. Квотна вибірка. Метод основного масиву. Цільовий відбір. Метод «снігової кулі». Основні етапи організації соціологічного дослідження. Структура соціологічного дослідження, підготовка й організація його проведення. Пілотажне дослідження при підготовці соціологічного дослідження. Проведення польових робіт. Види контролю якості збору даних. Організаційно-економічні аспекти проведення соціологічного дослідження. Принципи роботи з інтерв'юерами. Написання звіту і його презентація. Дослідницька етика.

Методи збору соціологічної інформації.

Різновиди методів збору даних: опитування, спостереження, аналіз документів. Вибір методу збору даних в залежності від стратегії дослідження (кількісна, якісна). Вибір методу збору даних в залежності від дизайну дослідження (експеримент, крос-секційний, лонгітюдний, кейс-стаді, порівняльний). Критерії якості даних: надійність, валідність (зовнішня, внутрішня, конструктна, екологічна).

Поняття вимірювання в соціології. Етапи вимірювання: створення теоретичної моделі досліджуваного явища, концептуалізація понять дослідження, відбір емпіричних індикаторів (операціоналізація та побудова моделей вимірювання), побудова вимірювальних шкал та формулювання питань інтерв'ю / анкети. Поняття вимірювальної шкали. Рівні вимірювання та типи шкал.

Метод опитування як джерело соціологічних даних. Кількісні та якісні опитування. Класифікації опитувальних методів за кількістю респондентів та за рівнем компетентності респондентів. Опитувальні техніки: PAPI, CATI, CAPI, CASI, TAPI, SAPI, CAWI. Визначення соціологічного інтерв'ю та анкетних опитувань; відмінності між цими методами опитування. Різновиди інтерв'ю: за ступенем

формалізації, за ситуацією проведення, персональні (F2F) та групові інтерв'ю. Особливості комунікативної взаємодії інтерв'юера і респондента: «ефект інтерв'юера», «ефект респондента». Різновиди анкетування: очне (раздаточне) і заочне (пресові опитування, поштові опитування, інтернет-опитування). Поняття інтернет-опитування, онлайн-опитування, веб-опитування. Онлайн-панель: особливості її формування й використання. Види онлайн-опитувань: електронною поштою; неконтрольоване веб-опитування; онлайн-панелі (веб-панелі) інтернет-користувачів з онлайн-рекрутінгом чи з офлайн-рекрутінгом; онлайн-панелі, які є репрезентативними для населення в цілому. Комбіновані опитування (mixed-mode surveys). Програмне забезпечення для проведення онлайн-опитувань.

Питання як елементарний технічний інструмент опитування. Структура питання: формулювання та область пошуку відповіді. Традиційні питання і питання-індикатори. Формат питань: відкриті, закриті та напівзакриті. Різновиди закритих питань (дихотомічні та поліваріантні, альтернативні та питання-меню тощо). Зв'язок закритих питань різних типів з рівнями вимірювання. Особливості застосування відкритих та закритих питань. Різновиди питань інтерв'ю / анкети: різні синтаксичні форми (запитання, твердження), використання графічних елементів (зображень та схем), питання за ступенями складності, особисті та безособові питання, прямі та непрямі питання, проєктивні питання. Табличні питання. Нейтральні та сенситивні питання. Різні техніки стимулювання щирості в сенситивних питаннях. Питання зі спеціальними функціями: питання-фільтри, контрольні питання (шкали брехні, питання-пастки) тощо. Основні вимоги до формулювання питань інтерв'ю / анкети. Основні вимоги до списку варіантів відповіді (альтернатив) та шкал.

Структура анкети / бланка інтерв'ю. Вітання респондентів: призначення та обов'язкові пункти. Соціально-демографічний блок (паспортичка): призначення, склад, особливості розташування в анкеті. Композиція простих та складних питань. Композиційне розташування загальних та часних питань. Основні вимоги до дизайну опитувального листа.

Призначення й застосування методу фокусованих групових інтерв'ю в соціологічних, маркетингових, політологічних дослідженнях. Проведення фокус-групи: умови (фокус-групове приміщення), тривалість фокус-груп тощо. Організація фокус-групи: ролі в дослідницькій команді. Проведення серії фокус-груп: визначення числа фокус-груп у серії. Методи відбору (рекрутінгу) учасників фокус-груп. Вимоги до складу учасників фокус-груп. Ознаки для сегрегації учасників. Вимоги щодо статі й віку учасників. Кількість учасників фокус-групи. Гайд фокус-групи: призначення, робота модератора з гайдом під час фокус-групи. Структура гайду. Особливості та вимоги до питань гайду. Вимоги до роботи модератора фокус-групи, стилі роботи модератора. Техніки корекції групової дискусії. Критерії перевірки якості фокус-групи.

Царина застосування методу соціометрії в соціологічних дослідженнях. Мета соціометричного дослідження. Особливості соціометричного опитування. Етапи соціометричного опитування; важливість етапу соціометричною розминки. Соціометричний критерій. Різновиди соціометричних питань-критеріїв. Параметрична і непараметрическая процедура соціометричного опитування. Соціометричне обмеження. Соціоматриця — табличний метод обробки

соціометричних даних. Впорядковані соціоматриці. Соціограма — візуалізація соціометричних даних. Різновиди соціограм (угруповання, конвенціональна, концентрична, локограма, карта-монограма). Індивідуальні соціометричні індекси (соціометричний статус члена групи й індекс психологічної експансивності, індекс обсягу взаємодії члена групи, індекс взаємності виборів). Групові соціометричні індекси (індекси згуртованості та конфліктності групи, індекс обсягу взаємодії в групі, індекс взаємності виборів у групі). Члени групи, які зміцнюють або послаблюють групу. Вивчення структури групи: ядро групи, підгрупи.

Царина застосування методу соціологічного спостереження. Пряме й непряме спостереження. Включене та зовнішнє спостереження. Відкрите й приховане спостереження. Структуроване й неструктуроване спостереження. Спостереження лабораторне, польове або спровоковане у звичайних умовах. Систематичні та несистематичні спостереження. Використання фото-, відео-, аудіо- техніки для спостереження.

Сфера застосування методу аналізу документів у соціології. Поняття «документ» у соціології. Різновиди документів. Види дослідження документів: неформалізоване (традиційне, якісне) і формалізоване (кількісне). Критерії доцільності застосування кількісного аналізу документів. Види традиційного аналізу документів: зовнішній і внутрішній аналіз. Проблема достовірності документальної інформації. Метод контент-аналізу: сутність та завдання методу, область застосування. Етапи проведення контент-аналізу. Операціоналізація понять дослідження в контент-аналізі: виділення категорій аналізу, визначення одиниць аналізу (смислових одиниць) та одиниць рахунку, складання класифікатора контент-аналізу. Процес кодування, заповнення протоколів (бланків) контент-аналізу, робота кодувальника.

Експеримент як метод і дизайн дослідження. Можливості та обмеження експериментального методу в соціології. Типи змінних в експерименті: незалежні змінні (експериментальні фактори), залежні змінні, позаекспериментальні змінні. Внутрішня та зовнішня валідність результатів експерименту. Різновиди соціальних експериментів: реальні (натуральні) та уявні, наукові й прикладні, проектні й ретроспективні, однофакторні й багатфакторні, контрольовані й неконтрольовані, лабораторні та польові. Паралельний і послідовний експерименти. Плани експериментів: «до-після» без контрольної групи, «до-після» з контрольною групою, «тільки після» з контрольною групою, «нібито до-після» з контрольною групою. Методи вирівнювання складу контрольної та експериментальної груп.

Методи аналізу соціологічної інформації. Поняття «соціологічна інформація», різновиди соціологічної інформації. Первинна та вторинна соціологічна інформація. Соціологічна інформація та соціологічні дані. Методологічні принципи аналізу соціологічних даних. Логіка та основні етапи аналізу соціологічних даних. Статистичні методи аналізу даних та задачі, що розв'язуються з їх застосуванням. Якісні та кількісні методи аналізу даних. Поняття розподілу ознаки. Аналіз одновимірних та двовимірних розподілів як базові процедури аналізу даних. Засоби аналізу одновимірних розподілів. Кореляційний аналіз та аналіз двовимірних розподілів. Процедури статистичного виводу: статистичне оцінювання та статистична перевірка гіпотез. Призначення методів статистичного оцінювання. Види

статистичного оцінювання: точкове оцінювання; інтервальне оцінювання. Довірчий інтервал: сутність та приклади застосування довірчих інтервалів в соціологічному дослідженні. Перевірка статистичних гіпотез як засіб перевірки робочих гіпотез соціолога. Аналіз розбіжностей: сутність та застосування в соціологічних дослідженнях. Необхідність аналізу розбіжностей у соціологічних дослідженнях. Зміст аналізу розбіжностей та етапи його проведення. Значущість розбіжностей, необхідність урахування значущості розбіжностей при порівнянні характеристик досліджуваних соціальних груп. Факторний аналіз: сутність факторного аналізу; різновиди факторного аналізу; задачі, що розв'язуються із застосуванням факторного аналізу. Кластерний аналіз: сутність кластерного аналізу; різновиди кластерного аналізу; задачі, що розв'язуються за допомогою кластерного аналізу. Регресійний аналіз: сутність регресійного аналізу; різновиди регресійного аналізу; задачі, що розв'язуються за допомогою регресійного аналізу. Засоби та особливості візуалізації результатів соціологічного дослідження.

Методи комп'ютерної обробки соціологічної інформації (SPSS). Роль сучасних інформаційних технологій в обробці й аналізі соціологічної інформації. Планування обробки даних соціологічного дослідження: 1) вибір комп'ютерної програми; 2) визначення методів аналізу даних. Етапи обробки даних соціологічного дослідження. Специфіка представлення, зберігання й обробки даних у пакеті SPSS. Особливості розрахунку одновимірних розподілів у пакеті SPSS. Особливості розрахунку двовимірних розподілів у пакеті SPSS. Фільтри: поняття фільтра та необхідність побудови фільтрів при аналізі емпіричних даних. Особливості обробки в пакеті SPSS даних, що виміряні за допомогою номінальної шкали з сумісними альтернативами. Обчислення статистичної значущості розходжень в пакеті SPSS. Розрахунок довірчих інтервалів в пакеті SPSS. Реалізація факторного, кластерного та регресійного аналізу в пакеті SPSS.

Рекомендована література

Методологія та організація соціологічного дослідження.

1. Батыгин Г.С. Лекции по методологии социологических исследований. - М.: РУДН, 2008.
2. Готлиб А.С. Введение в социологическое исследование: качественные и количественные подходы. Методология. Исследовательские практики. Учеб. пособие / А.С. Готлиб. - 3-е изд., стер. - М. : ФЛИНТА, 2014.
3. Горшков М.К. Прикладная социология: методология и методы : учебное пособие / М.К. Горшков, Ф.Э. Шереги. – М.: Альфа-М : ИНФРА-М, 2011.
4. Ионин Л. Г. Философия и методология эмпирической социологии : Учеб. пособие / Л. Г. Ионин. – М. : Макс Пресс, 2004.
5. Кокрен У. Методы выборочного исследования. М.: «Статистика», 1976. – стр. 15-30.
6. Лапин Н.И. Западноевропейские школы эмпирической социологии / Учебный курс. – М.: Изд-во ГУ ВШЭ, 2003.
7. Ноэль-Нойман Э., Петерсен Т. ВСЕ, но не каждый. Введение в методы демоскопии. М., МГУКИ, 2007.

8. Маккинни Джон Ч. Методология, процедуры и техника социологии // Говард Беккер, Алвин Босков. Современная социологическая теория в ее преемственности и изменении. М., 1961.
9. Оперативные социологические исследования: методика и опыт организации / Под ред. Д.Г. Ротмана, А.Н. Данилова, Л.Г. Новтковой. – Мн.: БГУ, 2001.
10. Паниотто В. И., Максименко В.С. Количественные методы в социологических исследованиях. - Киев, 2003.
11. Докторов Б.З. Первопроходцы мира мне ний: от Гэллапа до Грушина. – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2005.
12. Рабочая книга социолога / Осипов Г.В. – М., Либроком, 2009.
13. Паніна Н. В. Технологія соціологічного дослідження / Навчальний посібник. – К.: Інститут соціології НАН України, 1997.
14. Садмен С., Брэдберн Н. Как правильно задавать вопросы: введение в проектирование массовых обследований. - М., ФОМ, 2005.
15. Семенова В.В. Качественные методы: введение в гуманистическую социологию. – М.: Добросвет, 1998.
16. Чурилов Н. Типология и проектирование выборочного социологического исследования (история и современность). – К.: Факт, 2008.
17. Шампань П. Делать мнение: новая политическая игра. Пер. с фр. / Faire l'opinion le nouveau jeu politique. Paris, Minuit, 1990. Перевод под ред. Осиповой Н.Г.- М.: Socio-Logos, 1997 г.
18. Шляпентох В.Э. Проблемы качества социологической информации: достоверность, репрезентативность, прогностический потенциал. М., ЦСП, 2006.
19. Шмерлина И. А. Процедурные начала исследовательской социологии : Методическое пособие. - Н. Новгород: ННГУ, 1999.
20. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности / В.А. Ядов. — 3-е изд., испр. — Москва: Омега-Л, 2007.

Методи збору соціологічної інформації

1. Аванесов В.С. Тесты в социологическом исследовании. — М.: Наука, 1982.
2. Аверьянов Л.Я. Социология: искусство задавать вопросы. Издание 2-е, переработанное и дополненное. - М., 1998.
3. Аверьянов Л.Я. Контент-анализ. — М.: КноРус, 2007.
4. Белановский С.А. Метод фокус-групп. М.: "Магистр", 1996.
5. Воронов Ю.П. Методы сбора информации в социологическом исследовании. — М.: Статистика, 1974.
6. Дмитриева Е. Фокус-группы в маркетинге и социологии. — М.: Изд-во Центр, 1998.
7. Мертон Р.Л., Фиске М., Кендалл Р.З. Фокусированное интервью: Пер. с англ. — М., 1991.
8. Методы сбора информации в социологических исследованиях. Книга 1. Социологический опрос. / Отв. ред. В. Г. Андреенков, О. М. Маслова. — М.: Наука, 1990.
9. Методы сбора информации в социологических исследованиях. Книга 2. Организационно-методические проблемы опроса. Анализ документов.

Наблюдение. Эксперимент. / Отв. ред. В. Г. Андреев, О. М. Маслова. — М.: Наука, 1990.

10. Ноэль Э. Массовые опросы: Введение в методику демоскопии. — М., 1978.
11. Панина Н. В. Технология социологического исследования / Учебное пособие. Курс лекций — К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1997.
12. Паніотто В., Харченко Н. Методи опитування: Підручник. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2017.
13. Семенова А.В., Корсунская М.В. Контент-анализ СМИ: проблемы и опыт применения. — М.: Институт социологии РАН, 2010.
14. Шалак В.И. Современный контент-анализ. Приложения в области: политологии, психологии, социологии, культурологии, экономики, рекламы. — М.: Омега-А, 2004.
15. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности / В.А. Ядов. — 3-е изд., испр. — Москва: Омега-Л, 2007.

Методи аналізу соціологічної інформації

1. Горяинов В.Б., Павлов И.В., Цветкова Г.М. Математическая статистика: Учеб. для вузов / Под ред. В.С. Зарубина, А.П. Крищенко. — М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2001.
2. Интерпретация и анализ данных в социологических исследованиях. — М.: Наука, 1987.
3. Кислова О.Н. Визуализация социологических данных как альтернатива традиционным методам дескриптивного анализа // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць. — Харків: видавничий центр Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2008. — С. 142-152.
4. Крыштановский А.О. Анализ социологических данных с помощью пакета SPSS. — М.: ГУ ВШЭ, 2007.
5. Наследов А. SPSS: компьютерный анализ в психологии и социальных науках. — Питер, 2005.
6. Паніотто В.І., Максименко В.С., Марченко Н.М. Статистичний аналіз соціологічних даних. — К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004.
7. Плотинский Ю.М. Визуализация информации. — М.: МГУ, 1994.
8. Ростовцев П.С., Ковалева Г.Д., Нуртдинов А.Н. Курс лекций по теории вероятностей и математической статистике для социологов: Учеб. пособие / Новосиб. гос. ун-т. Экон. фак. Каф. общей социологии. — Новосибирск, 2004.
9. Таганов Д. Н. SPSS: Статистический анализ в маркетинговых исследованиях. — СПб.: Питер, 2005.
10. Татарова Г.Г. Методология анализа данных в социологии (введение) / Учебник для вузов. — М.: NOTA BENE, 1999.
11. Толстова Ю.Н. Анализ социологических данных (Методология, дескриптивная статистика, изучение связей между номинальными признаками). — М.: Научный мир, 2003.

12. Толстова Ю.Н. Математико-статистические модели в социологии (математическая статистика для социологов) : учеб.пособие / Ю. Н. Толстова. — 2-е изд. М.: ГУ-ВШЭ, 2008.

13. Кислова О. М., Кузіна І. І. Методи аналізу та комп'ютерної обробки соціологічної інформації : навч.-метод. посіб. / О. М. Кислова, І. І. Кузіна. — Харків : Вид-во ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020.

Методи комп'ютерної обробки соціологічної інформації (SPSS)

1. Бююль А., Цёфель П. SPSS: искусство обработки информации. Анализ статистических данных и восстановление скрытых закономерностей. — СПб.: ООО «ДиаСофтЮП», 2005.

2. Горбачик А.П., Сальнікова С.А. Аналіз даних соціологічних досліджень засобами SPSS : навч.-метод. посіб. / А. П. Горбачик, С. А. Сальнікова. — Луцьк: «Вежа», 2008.

3. Крыштановский А.О. Анализ социологических данных с помощью пакета SPSS. — М.: ГУ ВШЭ, 2007.

4. Ковалёва Г.Д., Ростовцев П.С. Анализ социологических данных с применением статистического пакета SPSS: учеб.-метод. пособие. — Новосибирск, 2001.

5. Наследов А. IBM SPSS Statistics 20 и AMOS. Профессиональный статистический анализ данных. — СПб: Питер, 2013.

6. Пациорковский В.В., Пациорковская В.В. SPSS для социологов. Учебное пособие. — М.: ИСЭПН РАН, 2005.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Завдання складається з 65 тестових питань, які розрізняються рівнем складності:

- **40 питань** мають перший рівень складності, за кожну правильну відповідь нараховується **1 бал**. Питання цього рівня переважно фактологічні, тобто виявляють знання певних фактів стосовно методології та історії емпіричних досліджень, методів збору, аналізу і комп'ютерної обробки даних.
- **15 питань** мають другий рівень складності, за кожну правильну відповідь нараховується **2 бали**. Питання цього рівня є аналітичними, тобто правильна відповідь має бути обрана із запропонованих на основі аналізу даних, ситуації.
- **10 питань** мають третій рівень складності, за кожну правильну відповідь нараховується **3 бали**. Питання цього рівня є також аналітичними, але, крім аналізу запропонованої ситуації, для правильної відповіді потрібні певні розрахунки — використання формул, даних розрахунків комп'ютерних програм тощо.

Максимальна кількість балів становить **100** та розподіляється наступним чином:

- **40 балів** за тестові завдання першого рівня складності;
- **30 балів** за тестові завдання другого рівня складності;
- **30 балів** за тестові завдання третього рівня складності.